

Universitat de Lleida

GUIA DOCENT

ICONOGRAFIA I ANÀLISI DE LA IMATGE

Coordinació: LUQUE PENDON, ALBERT

Any acadèmic 2023-24

Informació general de l'assignatura

Denominació	ICONOGRAFIA I ANÀLISI DE LA IMATGE			
Codi	100138			
Semestre d'impartició	1R Q(SEMESTRE) AVALUACIÓ CONTINUADA			
Caràcter	Grau/Màster	Curs	Caràcter	Modalitat
	Grau en Història de l'Art i Gestió del Patrimoni Artístic	1	TRONCAL/BÀSICA	Presencial
Nombre de crèdits assignatura (ECTS)	6			
Tipus d'activitat, crèdits i grups	Tipus d'activitat	PRAULA		TEORIA
	Nombre de crèdits	2		4
	Nombre de grups	1		1
Coordinació	LUQUE PENDON, ALBERT			
Departament/s	GEOGRAFIA, HISTÒRIA I HISTÒRIA DE L'ART			
Distribució càrrega docent entre la classe presencial i el treball autònom de l'estudiant	60 hores presencials 90 hores de treball autònom			
Informació important sobre tractament de dades	Consulteu aquest enllaç per a més informació.			
Idioma/es d'impartició	Espanyol/català			
Distribució de crèdits	1 crèdit equival a 25 hores de treball de l'estudiant. Total: 150 hores (6 crèdits).			

Professor/a (s/es)	Adreça electrònica professor/a (s/es)	Crèdits impartits pel professorat	Horari de tutoria/lloc
LUQUE PENDON, ALBERT	alberto.luque@udl.cat	3	
PLANAS BADENAS, JOSEFINA	josefina.planas@udl.cat	3	despatx 3.08

Informació complementària de l'assignatura

Els continguts d'aquesta assignatura són d'índole instrumental o metòdica. Concerneixen l'anàlisi de la imatge artística des de perspectives diferents, de vegades en conflicte: indagació de la seva significació, examen de la dependència o independència de les imatges artístiques respecte a altres manifestacions socials, distinció entre valors formals i contingut iconogràfic, sentit dels seus components estètics i ideològics, estudi dels seus efectes i usos (psicologia, sociologia, antropologia). Ofereix una significativa selecció dels modes d'interpretació que s'han proposat successivament o simultània en l'àmbit acadèmic.

Objectius acadèmics de l'assignatura

Aprendre a fer servir el mètode iconogràfic en les anàlisis i comentaris d'obres d'art.

Saber reconèixer els grans temes de la iconografia grecollatina i judeocristiana.

Aprendre a analitzar els elements significatius d'una imatge i situar-la en el seu context.

Aprendre a relacionar imatges amb els textos literaris que les han pogut originar.

Valorar el rigor metodològic en l'anàlisi d'una obra.

Saber reconèixer els grans corrents estètics en la història de l'art.

Competències

CB3 Capacitat de reunir i interpretar dades rellevants (normalment dins la seva àrea d'estudi) per emetre judicis que inclouin una reflexió sobre temes rellevants d'índole social, científica o ètica.

CG5 Administrar referències bibliogràfiques i gestionar eines de cerca de recursos bibliogràfics generals i específics, incloent llur accés per Internet.

CE1 Desenvolupar una visió crítica dels processos bàsics de la metodologia científica en història de l'art.

CE2 Desenvolupar destreses instrumentals aplicades a la història de l'art.

CE3 Desenvolupar una visió diacrònica general de la història de l'art general i/o universal

CE4 Reconèixer de forma crítica les coordenades espai-temporals (diacronia i sincronia) i dels límits i interrelacions geogràfiques i culturals de la història de l'art.

CE6 Adquirir un coneixement sistemàtic i integrat del fet artístic: diferents llenguatges, procediments i tècniques de la producció artística al llarg de la història, així com la teoria i pensament estètic.

CE7 Identificar, distingir i avaluar o valorar les principals fonts literàries i documentals de la història de l'art.

CE8 Desenvolupar i gestionar conceptes bàsics sobre iconografia, en tant que clau per a la interpretació de les imatges.

CE12 Desenvolupar i gestionar conceptes bàsics sobre documentació, composició de materials i tècniques dels béns artístics mobles i immobles.

CT5 Adquirir nocions essencials del pensament científic.

Continguts fonamentals de l'assignatura

PART 1: QÜESTIONS DE MÈTODE I CONCEPTES (Prof. A. Luque)

(1) Història de l'art vs. història de la cultura (Burckhardt, Warburg, Wind, Bianchi-Bandinelli...); teoria de l'art, filosofia de l'art, estètica; nomotètic/idiogràfic (Windelband, Rickert), explicar/comprendre/interpretar (Kant, Droysen, Dilthey); objectiu/subjectiu, *etic/emic* (Pike); abstracció/natura (Worringer): simpatia, projecció. — Concepte de *ficció*. — Concepte de *mimesi*. — To i efecte (Poe, Baudelaire); suggestió, evocació (la teoria simbolista). — Forma, funció, matèria i tècnica; idea, imago, figura, motiu, tema. — Símbol, signe, icona (Peirce), imatge. — Teories del símbol; polaritat, identitat màgica, al·legoria; estímulo, expressió i reflex (Warburg); símbols convencionals i naturals; força vital (Hospers). — Teories de la percepció visual; imatge i text; el problema del *Laocoon* (Lessing, Babbitt, Arnheim, Rosenberg); sinestèsia, art puro, *Gesamtkunstwerk*, confusió de les arts (Lessing, Babbitt, Sedlmayr). — Equívoc, engany, reducció, projecció, isomorfisme, contradicció. — Concepte d'*estil*; història dels estils. — Propòsits i eines fonamentals: documents i monuments, cronologia, biografies, identificació, atribució, autenticació; selecció i interpretació; cercle metòdic (dialèctica): fets empírics i teories; la polèmica de Dresde (1871) sobre Holbein, la revolució del mètode de Morelli. — Iconologia (Panofsky); formalisme (Riegl, Wölfflin, Focillon). — Concepte de *significat* en l'art (Ogden i Richards, Hospers). — La fal·làcia intencional (Wimsatt i Beardsley). — Perspectiva; problema de Molyneux; apologia de la visió; iconoclàstia i iconodulia.

(2) Conceptes de naturalesa i cultura; base cultural de les categories (Durkheim, White, Harris). — Arqueologia, filologia, psicologia, sociologia i antropologia; «cultura visual» i «estudis culturals». — Definició institucional de l'art (Dickie, Danto). — El problema de la unitat de la cultura; relació de la imatge artística amb diverses funcions culturals (mite, religió, literatura, ciència, Estat). — Perspectives científiques vs. deformacions ideològiques: psicologia/psicologisme, sociologia/sociologisme, antropologia (culturologia)/culturalisme.

(3) Influència de la cultura en la percepció (Segall–Campbell–Herskovits); sociologia de l'art (Lukács, Hauser, Francastel, Duvignaud); psicologia de l'art (Malraux, Winkler, Arnheim, Gehlen, Gardner); publicitat (Dichter); efecte Werther; art i moral; debat sobre la influència de la literatura i el cinema en la conducta de les masses. — Graus de contingut (llegibilitat, capacitat simbòlica) de les diverses arts. — El caso de la música (Hanslick); l'assaig de Taine sobre les faules de La Fontaine.

(4) Casos exemplars d'interpretació: sentit de les representacions de l'art rupestre; representació de reis i déus en l'art antic d'Egipte i Mesopotàmia (Frankfort); la perspectiva invertida i radial en l'art bizantí (Grabar); relació entre arquitectura gòtica i pensament escolàstic (Panofsky); la història primitiva de la humanitat en un cicle de pintures de Piero di Cosimo (Panofsky); estudis sobre *Las meninas* de Velázquez; el cubisme (Apollinaire, Gleizes, Metzinger); l'art abstracte (Ortega, Bianchi-Bandinelli, Lukács, Kofler).

PART 2 (Prof. J. Planas)

(1) Historiografia de la iconografia medieval. Escola francesa: Émile Mâle, Georges Millet, André Grabar, Louis

Réau i d'altres. Escola alemanya i anglosaxona : Aby Warburg, Fritz Saxl, Erwin Panofsky. The Warburg Institute. Jan Białostocki. Index Art of Princeton. El mètode iconogràfic i Espanya.

(2) Metodologia dels estudis iconogràfics. Mètode d'Erwin Panofsky i les precisions d'Ernst Gombrich. Altres aproximacions. Un exemple d'estudi iconogràfic: anàlisi de la portada de Santa Maria de Covet (Lleida).

(3) Fonts iconogràfiques (i). L'obra d'art com a font de l'obra d'art. Els models i la seva evolució al llarg del temps. De l'Antiguitat Tardana a l'època medieval. Principi de disjunció: alguns exemples. Naixement de la iconografia cristiana.

(4) Fonts iconogràfiques (ii). La relació text–imatge. Fonts directes. Fonts indirectes. Fonts literàries de l'art cristià: la Bíblia, els evangelis i l'Apocalipsi. Textos hagiogràfics i literaris. Fonts literàries no cristianes.

Eixos metodològics de l'assignatura

Activitat	Descripció/tipologia	HP*	HNP**
Classe magistral (M)	Lliçons sobre els continguts del temari	42	80
Seminaris (S)	Taller de metodologia	15	10
Avaluació (AV)	Vegeu taula de mecanismes d'avaluació	3	—
TOTAL	150 h (6 ECTS)	60	90

*HP: hores presencials.

**HNP: hores no presencials de treball autònom de l'estudiant.

Pla de desenvolupament de l'assignatura

M/P:

Classes teòriques i pràctiques a l'aula: sessions dedicades a les bases teòriques de la disciplina i als casos d'anàlisi d'obres d'art dels diferents períodes històrics.

S:

Seminari sobre qüestions metodològiques.

AV:

Exàmens.

Sistema d'avaluació

Mecanismes d'avaluació	Codificació/criteris/tipologia TPD	Activitat	%
Taller d'avaluació (Exàmens)	4 proves escrites		100 (25% cada prova)
TOTAL			100

Cap de les proves de l'avaluació és recuperable.

L'avaluació és continuada. Els estudiants que combinin els seus estudis amb una feina a temps complet tenen dret a demanar avaluació alternativa en un termini de 5 dies des del començament del semestre. Per més informació, envieu un correu-e a academic@lletres.udl.cat o adreceu-vos a la Secretaria de la Facultat de Lletres.

D'acord amb la Normativa d'Avaluació i Qualificació en els Graus i Màsters de la UdL (cap. 3, art. 3.1, punt 10), si els professors de l'assignatura detecten un plagi en qualsevol dels documents escrits presentats per l'alumne, la part corresponent de l'assignatura es qualificarà amb un 0. En la revisió de l'avaluació el professor informarà l'estudiant afectat.

Bibliografia i recursos d'informació

PART 1: QUESTIONS DE MÈTODE I CONCEPTES

BIBLIOGRAFÍA BÁSICA

Hans Belting, *Antropología de la imagen* (2002), Buenos Aires, Katz, 2007.

Ernst Hans Josef Gombrich, *Los usos de las imágenes: Estudios sobre la función social del arte y la comunicación visual* (1976–1993, 1999), México, FCE, 1993.

Ernst Hans Josef Gombrich, Julian Hochberg y Max Black, *Arte, percepción y realidad* (1972), Barcelona, Paidós, 1983.

Otto Pächt, *Historia del arte y metodología* (1977), Madrid, Alianza, 1986.

Erwin Panofsky, *El significado de las artes visuales* (1955), Madrid, Alianza, 1979.

Edgar Wind, *La elocuencia de los símbolos* (1930–1971, 1983), Madrid, Alianza, 1993.

—, *Arte y anarquía* (1960, 1963), Madrid, Taurus, 1967 [Buenos Aires, El Cuenco de Plata, 2016].

BIBLIOGRAFIA SUPLEMENTÀRIA

AA.VV., «Visual culture questionnaire», en *October*, t. 77 (verano de 1996), pp. 25–70 [respuestas de Svetlana Alpers, Emily Apter, Carol Armstrong, Susan Buck-Morss, Tom Conley, Jonathan Crary, Thomas Crow, Tom Gunning, Michael Ann Holly, Martin Jay, Thomas Dacosta Kaufmann, Silvia Kolbowski, Sylvia Lavin, Stephen Melville, Helen Molesworth, Keith Moxey, D.N. Rodowick, Geoff Waite y Christopher Wood].

Antonio Aguayo Cobo, «Historia del arte y método iconológico», en *Trocadero*, núm. 23 (2011), pp. 107–126.

Alexander Alland, *The artistic animal: An inquiry into the biological roots of art*, Garden City (Nueva York), Anchor Books, 1977.

Rudolf Arnheim, *Art and visual perception: A psychology of the creative eye* (1954), Berkeley–Los Ángeles–Londres, 1974 (ed. ampl.) [*Arte y percepción visual*, Madrid, Alianza, 1979].

—, *El pensamiento visual* (1969), Buenos Aires, Eudeba, 1973 [Barcelona, Paidós, 1986].

—, *To the rescue of art (26 essays)*, Berkeley, University of California Press, 1992.

Dana Arnold (ed.), *Art history: Contemporary perspectives on method*, Malden (Massachusetts)—Oxford—Chichester, Wiley—Blackwell, 2010.

Erich Auerbach, *Mimesis: La representación de la realidad en la literatura* (1956), México, FCE, 1982, cap. 1 («La cicatriz de Ulises»), pp. 9–30.

Irving Babbitt, *The new Laokoon: An essay on the confusion of the arts*, Boston—Nueva York, Houghton Mifflin Co., 1910.

Albert Coombs Barnes, *The art in painting*, Nueva York, Harcourt, Brace and Co., 1925.

Julia Barroso Villar, *Tema, iconografía y forma en las vanguardias artísticas*, Piedras Blancas, Castrillón, 2005.

Jérôme Baschet, *L'iconographie médiévale*, París, Gallimard, 2008.

Jérôme Baschet y Pierre-Olivier Dittmar (ed.), *Les images dans l'Occident médiéval*, Turnhout, Brepols, 2015.

Jérôme Baschet y Jean-Claude Schmitt (dir.), *L'image: Fonctions et usages des images dans l'Occident médiéval*, París, Le Léopard d'Or, 1996.

Tina Bawden, Dominik Bonatz, Nikolaus Dietrich, Johanna Fabricius, Karin Gludovatz, Susanne Muth, Thomas Poiss y Daniel A. Werning, «Early visual cultures and Panofsky's *Perspektive als symbolische Form*», en *eTopoi*, special volume 6 (2016) (*Space and Knowledge*, Topoi Research Group articles), ed. Gerd Graßhoff y Michael Meyer, pp. 525–570.

Michael Baxandall, *Patterns of intention: On the historical explanation of pictures*, New Haven—Londres, Yale University Press, 1985 [ed. esp.: *Modelos de intención*, Madrid, Hermann Blume, 1989].

—, *Shadows and Enlightenment*, New Haven—Londres, Yale University Press, 1995 [ed. esp.: *Las sombras y el Siglo de las Luces*, Madrid, Antonio Machado, 1997].

José Javier Benítez Prudencio, «Teorías de la percepción visual y aristotelismo entre los siglos xv y xvii: Una aproximación», en *Ensayos (Revista de la Facultad de Educación de Albacete)*, núm. 26 (2011), pp. 139–152.

Hans Belting, *The image and its public in the Middle Ages: Form and function of early paintings of the Passion* (1981), New Rochelle (Nueva York), Aristide D. Caratzas, 1990.

—, *Imagen y culto: Una historia de la imagen anterior a la edad del arte* (1990), Madrid, Akal, 2009.

—, *Florecia y Bagdad: Una historia de la mirada entre Oriente y Occidente* (2008), Madrid, Akal, 2012.

John Berger, *Modos de ver* (1972), Barcelona, Gustavo Gili, 1974.

Alain Besançon, «La iconoclasia moderna», en *Actas del V Simposio Internacional fe cristiana y cultura contemporánea «Cristianismo en una cultura postsecular»*, Pamplona, Eunsa, 2006, pp. 217–225.

Jan Białostocki, *Il cavaliere polacco e altri saggi di storia dell'arte e di iconologia* (1955–1979), ed. Anna Czajka, Milán, Mimesis, 2015.

—, «Iconography and iconology», en *Encyclopedia of world art*, 17 vol., Nueva York, 1959–1987, t. vii, pp. 770–786.

—, *Estilo e iconografía: Contribución a una ciencia de las artes* (1966), Barcelona, Barral, 1973.

Ranuccio Bianchi Bandinelli, *Organicidad y abstracción*, Buenos Aires, Eudeba, 1956.

Victoria E. Bonnell, *Iconography of power: Soviet political posters under Lenin and Stalin*, Berkeley, University of California Press, 1997.

Pierre Bourdieu, *El sentido social del gusto: Elementos para una sociología de la cultura* (2003), Buenos Aires, Siglo XXI, 2010.

- Pierre Bourdieu y Alain Darbel, *El amor al arte: Los museos europeos y su público* (1966), Barcelona, Paidós, 2003.
- Christian Bouzy, «L'emblème ou le proverbe par l'image au Siècle d'Or», en *Paremia*, núm. 2 (1993), pp. 125–134.
- Jonathan Brown, *Imágenes e ideas en la pintura española del siglo xvii*, Madrid, Alianza, 1985.
- Norman Bryson, *Visión y pintura: La lógica de la mirada* (1983), Madrid, Alianza, 1991.
- Norman Bryson, Michael Ann Holly y Keith Moxey (ed.), *Visual theory: Painting and interpretation*, Nueva York, Harper-Collins, 1991.
- , *Visual culture: Images and interpretations*, Hanover-Londres, University Press of New England, 1994.
- Peter Burke, *La cultura popular en la Europa moderna* (1978), Madrid, Alianza, 1991.
- , «Historians, anthropologists and symbols», en Emiko Ohnuki-Tierney (ed.), *Culture through time: Anthropological approaches*, Stanford, Stanford University Press, 1990, pp. 268–323.
- , *La fabricación de Luis XIV* (1992), Madrid, Nerea, 1995.
- , *Visto y no visto: El uso de la imagen como documento histórico*, Barcelona, Crítica, 2001.
- José Emilio Burucúa, *Historia, arte, cultura: De Aby Warburg a Carlo Ginzburg*, Buenos Aires, FCE, 2003.
- José Emilio Burucúa (comp.) *Historia de las imágenes e historia de las ideas: La escuela de Aby Warburg* (artículos de A. Warburg, E. Gombrich, H. Frankfort, F. Yates y H. Ciocchini), Buenos Aires, CEAM, 1982.
- Frederick Burwick, «Lessing's *Laokoon* and the rise of visual hermeneutics», en *Poetics Today*, t. 20, núm. 2 (*Lessing's 'Laokoon': Context and reception*) (verano de 1999), pp. 219–272.
- Massimo Cacciari, *Iconos de la ley* (1985), Buenos Aires, La Cebra, 2009.
- Omar Calabrese, *La era neobarroca* (1987), Madrid, Cátedra, 1989.
- Michael Camille, *El ídolo gótico: Ideología y creación de imágenes en el arte medieval*, Madrid, Akal, 2000.
- Juan Carmona Muela, *Iconografía cristiana: Guía básica para estudiantes*, Madrid, Akal-Istmo, 2008.
- , *Iconografía clásica*, Madrid, Akal-Istmo, 2000.
- Ángel Enrique Carretero Pasín, «La persistencia del mito y de lo imaginario en la cultura contemporánea», en *Política y Sociedad*, t. 43 (2006), núm. 2, pp. 107–126.
- David Carrier, «Perspective as a convention: On the views of Nelson Goodman and Ernst Gombrich», en *Leonardo*, t. 13, núm. 4. (otoño de 1980), pp. 283–287.
- , «Art museums, old paintings, and our knowledge of the past», en *History and Theory*, t. 40, núm. 2 (mayo de 2001), pp. 170–189.
- Enrico Castelnuovo y Giuseppe Sergi (ed.), *Arte e storia nel medioevo*, t. iii (*Del vedere: Pubblici, forme e funzioni*), Turín, Giulio Einaudi, 2004.
- Manuel Castiñeiras, *Introducción al método iconográfico*, Barcelona, Ariel, 1998.
- Annie Cazenave, *Images et imaginaire au Moyen Âge*, Cahors, La Louve, 2007.
- André Chastel, «L'art du geste à la Renaissance», en *Revue de l'Art*, núm. 75 (1987), pp. 9–16.
- , *El gesto en el arte* (2001), Madrid, Siruela, 2003.
- Elizabeth Chaplin, *Sociology and visual representation*, Londres-Nueva York, Routledge, 1994
- Maurizio Chelli, *Manuale dei simboli nell'arte*, Roma, EdUP, 2002.

- Carlos Cid Priego, «El escultor neoclásico Damià Campeny y la *Iconología* de Cesare Ripa», *Boletín de la Real Academia Catalana de Bellas Artes de San Jorge*, t. vi (1992), pp. 31–59.
- Ananda Kentish Coomaraswamy, «The iconography of Dürer's "knots" and Leonardo's "concatenation"», en *Art Quarterly*, t. vii (1944), pp. 109–128.
- John Corner y Jeremy Hawthorn (ed.), *Communication studies: An introductory reader* (1980), Londres–Nueva York–Melbourne–Auckland, Edward Arnold, 1993 (4ª ed.).
- Arthur Coleman Danto, *La transfiguración del lugar común* (1981), Barcelona, Paidós, 2002.
- , *Después del fin del arte: El arte contemporáneo y el linde de la historia* (A.W. Mellon Lectures in the Fine Arts, 1995) (1997), Barcelona, Paidós, 1999.
- Whitney Davis, «The subject in the scene of representation», en *The Art Bulletin*, t. 76, núm. 4 (diciembre de 1994), pp. 570–575.
- Ernest Dichter, *La estrategia del deseo* (1960), Buenos Aires, Huemul, 1963.
- John Dillenberger, *Images and relics: Theological perceptions and visual images in 16th-century Europe*, Nueva York, Oxford University Press, 1999.
- Gen Doy, *Picturing the self: Changing views of the subject in visual culture*, Nueva York, I.B. Tauris & Co., 2005.
- Donis A. Dondis, *La sintaxis de la imagen: Introducción al alfabeto visual* (1973), Barcelona, Gustavo Gili, 1976.
- Gaston Duchet-Suchaux (ed.), *Iconographie médiévale: Image, textes contextes*, París, CNRS, 1990.
- , *L'iconographie: Études sur les rapports entre textes et images dans l'occidental médiévale*, París, Le Leopard d'Or, 2001.
- Émile Durkheim, *Las formas elementales de la vida religiosa* (1912), Madrid, Alianza, 2003.
- Thierry de Duve, «¡Ah! Manet... (Cómo construyó Manet *Un bar aux Folies-Bergère*)» (2000), en *Ramona*, núm. 98 (marzo de 2010), pp. 11–19 [«How Manet's *A bar at the Folies-Bergère* is constructed», en *Critical Inquiry*, t. 25, núm. 1 (otoño de 1998), pp. 136–168.]
- Jean Duvignaud, *Sociología del arte* (1967), Barcelona, Península, 1969.
- Steven W. Dykstra, «The artist's intentions and the intentional fallacy in fine arts conservation», en *Journal of the American Institute for Conservation*, t. 35, núm. 3. (otoño–invierno de 1996), pp. 197–218.
- Gerald Eager, «The iconography of the boat in 19th-century American painting», en *Art Journal*, t. 35, núm. 3 (primavera de 1976), pp. 224–230.
- Umberto Eco, *Signo* (1973), Barcelona, Labor, 1988.
- , *Tratado de semiótica general* (1976), Barcelona, Lumen, 1977.
- Miguel Ángel Elvira Barba, *Arte y mito: Manual de iconografía clásica*, Madrid, Sílex, 2008.
- Miguel Ángel Elvira Barba y Marta Carrasco Ferrer, *Los mitos en el Museo del Prado*, Madrid, Guillermo Escolar, 2018.
- Juan Francisco Esteban Lorente, *Tratado de iconografía*, Madrid, Istmo, 1990.
- José Luis Fernández Trespalacios y Antonio Crespo León, «Objeto fenoménico y percepción visual y háptica», en *Revista de Psicología General y Aplicada*, t. 46 (1993), núm. 4, pp. 371–377.
- Eric Fernie (comp.), *Art history and its methods: A critical anthology*, Londres, Phaidon Press, 1995.
- Joanne Finkelstein, *The art of self invention: Image and identity in popular visual culture*, Londres–Nueva York, I.B. Tauris, 2007.

Uwe Fleckner, Martin Warnke y Hendrik Ziegler (dir.), 2 vol., *Handbuch der politischen Ikonographie*, Múnich, C.H. Beck, 2011.

Pierre Francastel, *Pintura y sociedad: Nacimiento y sociedad de un espacio plástico, del Renacimiento al cubismo* (1951), Madrid, Cátedra, 1984.

—, *La réalité figurative: Éléments structurels de sociologie de l'art*, París, Gonthier, 1965.

—, *Sociología del arte* (1970), Madrid, Alianza, 1975.

Henri Frankfort, *Reyes y dioses: Estudio de la religión del Oriente Próximo en la Antigüedad en tanto que integración de la sociedad y la naturaleza* (1948), Madrid, Revista de Occidente, 1976.

Chiara Frugoni, *La voce delle immagini: Pillole iconografiche dal Medioevo*, Turín, Einaudi, 2010.

Julián Gállego, *Visión y símbolos en la pintura española del Siglo de Oro*, Madrid, Cátedra, 1984.

Jesús García Maestro, *Crítica de la razón literaria: El materialismo filosófico como teoría, crítica y dialéctica de la literatura*, 3 vol., Vigo, Academia de Hispanismo, 2017.

Rafael García Mahiques, *Iconografía e iconología*, 2 vol., Madrid, Encuentro, 2008–2009.

Ana García Varas (ed.), *Filosofía de la imagen*, Salamanca, Ediciones Universidad de Salamanca, 2011.

François Garnier, *Le langage de l'image au Moyen Âge: Signification et symbolique*, París, Le Léopard d'Or, 1982.

—, *Le langage de l'image au Moyen Âge*, t. ii (*Grammaire des gestes*), París, Le Léopard d'Or, 1982.

Carl Goldstein, *Visual fact over verbal fiction: A study of the Carracci and the criticism, theory and practice of art in Renaissance and Baroque Italy*, Cambridge–Nueva York–New Rochelle–Melbourne–Sidney, Cambridge University Press, 1988.

Ernst Hans Josef Gombrich, *La imagen y el ojo*, Madrid, Alianza, 1987.

—, *Imágenes simbólicas: Estudios sobre el arte del Renacimiento*, Madrid, Alianza, 1983.

María Pilar González Serrano, *Mitología e iconografía en la pintura del Museo del Prado*, Madrid, Evohé, 2009.

Nelson Goodman, *Los lenguajes del arte* (1968), Barcelona, Seix Barral, 1976.

—, *Maneras de hacer mundos* (1978), Madrid, Visor, 1990.

André Grabar, *Les origines de l'esthétique médiévale* (1945–1990), París, Macula, 1992 [trad. esp.: *Los orígenes de la estética medieval*, Madrid, Siruela, 2007].

Eduard Hanslick, *De lo bello en la música* (1854), Buenos Aires, Ricordi Americana, 1947.

Marvin Harris, *Introducción a la antropología general* (1971), Madrid, Alianza, 1981, cap. 24 («El animal artístico»), pp. 478–494 [= *Antropología cultural* (1980), Madrid, Alianza, 1990, cap. 13 («El arte»), pp. 391–409].

—, *Nuestra especie* (1989), Madrid, Alianza, 1991, pp. 105–109 («La sombra protectora de la cultura»), 405–410 («Los primeros Estados»), 435–440 («Sacrificios humanos»).

Francis Haskell, *La historia y sus imágenes: El arte y la interpretación del pasado*, Madrid, Alianza Forma, 1994.

Arnold Hauser, *Teorías del arte: Tendencias y métodos de la crítica moderna* (1958), Barcelona, Labor, 1982.

—, *Sociología del arte* (1974), 5 vol., Barcelona, Guadarrama, 1975.

Christian Heck (ed.), *Thèmes religieux et thèmes profanes dans l'image médiévale: Transferts, emprunts, oppositions*, Turhout, Brepols, 2015.

William S. Heckscher, «The genesis of iconology» (1964), en *Art and literature: Studies in a relationship*, ed. Egon

- Verheyen («Sæcula spiritualia», 17), Durham (Carolina del Norte)–Baden-Baden, Duke University Press/Valentin Koerner, 1985, pp. 253–280.
- Ian Heywood y Barry Sandywell (ed.), *Interpreting visual culture: Explorations in the hermeneutics of the visual*, Londres–Nueva York, Routledge, 1999.
- Michael Ann Holly, *Panofsky and the foundations of art history*, Ithaca–Londres, Cornell University Press, 1985.
- , «Past looking», en *Critical Inquiry*, t. 16, núm. 2 (invierno de 1990), pp. 371–396.
- , *Iconografía e iconología: Saggio sulla storia intellettuale* (1992), Milán, Jaca Book, 1993.
- , *Past looking: Historical imagination and the rhetoric of the image*, Londres, Cornell University Press, 1996.
- , *The melancholy art*, Princeton–Oxford, Princeton University Press, 2013.
- Michael Ann Holly y Keith Moxey (ed.), *Art history, aesthetics, visual studies* [2002]
- Michael Ann Holly y Marquard Smith (ed.), *What is research in the visual arts?: Obsession, archive, encounter*, Williamstown (Massachusetts)–New Haven (Connecticut), Sterling and Francine Clark Art Institute/Yale University Press, 2009.
- William Innes Homer, «Visual culture: A new paradigm», en *American Art*, t. 12, núm. 1 (primavera de 1998), pp. 6–9.
- John Hospers, *Understanding the arts*, Englewood Cliffs (New Jersey), Prentice-Hall, 1982.
- Seymour Howard, «Iconology, intention, imagos, and myths of meaning», en *Source (Notes in the history of art)*, t. 15, núm. 3 (primavera de 1996), pp. 1–13.
- Helmut Hungerland, «Problems of descriptive analysis in the visual arts», en *The Journal of Aesthetics and Art Criticism*, t. 4, núm. 1 (septiembre de 1945), pp. 20–25.
- , «Suggestions for procedure in art criticism», en *The Journal of Aesthetics and Art Criticism*, t. 5, núm. 3 (marzo de 1947), pp. 189–195.
- John Dixon Hunt, «*Ut pictura poesis*, the picturesque, and John Ruskin», en *MLN*, t. 93, núm. 5 (*Comparative literature*) (diciembre de 1978), pp. 794–818.
- James Hutson, «*Li pittori parlano con l'opere*: Visualizing poetry in practice in early modern Italian art», en *Athens Journal of Humanities & Arts*, t. 8, núm. 3 (julio de 2021), pp. 189–208.
- Martin Jay, *Downcast eyes: The denigration of vision in 20th century French thought*, Berkeley–Los Ángeles–Londres, University of California Press, 1994.
- Chris Jenks (ed.), *Visual culture*, Londres–Nueva York, Routledge, 1995.
- Christiane L. Joost-Gaugier, «Jacopo Bellini's interest in perspective and its iconographical significance», en *Zeitschrift für Kunstgeschichte*, t. 38, núm. 1 (1975), pp. 1–28.
- Garth S. Jowett, «Imágenes de largo alcance», en Raymond Williams (comp.), *Historia de la comunicación*, t. ii (*De la imprenta a nuestros días*) (1981), Barcelona, Bosch, 1992, pp. 117–156.
- Martin Kemp, *Visualizations: The nature book of art and science*, Berkeley–Los Ángeles, University of California Press, 2000.
- Gyorgy Kepes, *El lenguaje de la visión* (1944), Buenos Aires, Infinito, 1969.
- Raymond Klibansky, Erwin Panofsky y Fritz Saxl, *Saturn and melancholy: Studies in the history of natural philosophy, religion and art*, Thomas Nelson & Sons Ltd., 1964.
- Leo Kofler, *Arte abstracto y literatura del absurdo* (1970), Barcelona, Barral, 1972.

- Gunther Kress y Theo van Leeuwen, *Reading images: The grammar of visual design* (1996), Londres–Nueva York, Routledge, 2006 (2ª ed.).
- Udo Kultermann, *Historia de la historia del arte: El camino de una ciencia*, (1960, 3ª ed. aum. 1990), Madrid, Akal, 1996.
- Sari Kuuva, *Symbol, Munch, and creativity: Metabolism of visual symbols*, Jyväskylä, University of Jyväskylä [Jyväskylä Studies in Humanities, núm. 139], 2010.
- Rensselaer Wright Lee, *'Ut pictura poesis': La teoría humanista de la pintura* (1967), Madrid, Cátedra, 1982.
- André Leroi-Gourhan, «The evolution of paleolithic art», en *Scientific American*, núm. 218 (febrero de 1968), 58–70.
- Nigel Llewellyn, *The art of death: Visual culture in the English death ritual, c. 1500–c. 1800*, Londres, Victoria and Albert Museum, 1991.
- Gotthold Ephraim Lessing, *Laocoonte, o De los límites de la pintura y de la poesía* (1766), trad. Enrique Palau, Valencia–Madrid, F. Sempere y Cía, 1909 [= *Laocoonte, o Sobre los límites en la pintura y la poesía*, Barcelona, Orbis, 1985] [trad. Eustaquio Barjau, Madrid, Tecnos, 1990].
- György Lukács, *Estética* (1963), 4 vol., Barcelona, Grijalbo, 1965.
- Michel Maffesoli, *Iconologías: Nuestras idolatrías postmodernas* (2008), Barcelona, Península, 2009.
- Émile Mâle, *L'art religieux du xiiie siècle en France: Étude sur l'iconographie du Moyen Âge et sur ses sources d'inspiration* (Tesis doctoral, 1899), París, Armand Colin, 1910 (3ª ed. rev. y aum.) [ed. esp.: *El arte religioso del siglo xiii en Francia*, Madrid, Encuentro, 2001].
- , *L'art religieux de la fin du Moyen Âge en France: Étude sur l'iconographie du Moyen Âge et sur ses sources d'inspiration*, París, Armand Colin, 1908.
- , *L'art religieux du xiie siècle en France*, París, Armand Colin, 1922.
- , *L'art religieux après le Concile de Trente: Étude sur l'iconographie de la fin du xvie, du xviie et du xviiie siècles en Italie, en France, en Espagne et en Flandre*, París, Armand Colin, 1932 [ed. esp.: *El arte religioso de la Contrarreforma: Estudios sobre la iconografía del final del siglo xvi y de los siglos xvii y xviii*, Madrid, Encuentro, 2001].
- , *El arte religioso (del siglo xii al siglo xviii)* (excerpta) (1945), México, FCE, 1966.
- Karal Ann Marling, *As seen on TV: The visual culture of everyday life in the 1950s*, Cambridge, Harvard University Press, 1994.
- Juan José Martín González, «Iconografía e iconología como métodos de la historia del arte», en *Cuadernos de arte e iconografía*, t. 2, núm. 3 (Actas del Primer Coloquio de Iconografía) (1989), pp. 11–26.
- Gisèle Mathieu-Castellani (dir.), *La pensée de l'image*, Vincennes, Presses Universitaires de Vincennes, 1994.
- Paul Mattick (Jr.), «Aesthetics and anti-aesthetics in the visual arts», en *The Journal of Aesthetics and Art Criticism*, t. 51, núm. 2 (primavera de 1993), pp. 253–259.
- Marshall McLuhan, *El medio es el mensaje: Un inventario de efectos* (1967), Barcelona, Paidós, 1988.
- Nicholas Mirzoeff (ed.), *The visual culture reader*, Londres–Nueva York, 1998.
- William John Thomas Mitchell, *Iconology: Image, text, ideology*, Chicago, University of Chicago Press, 1986.
- , *Teoría de la imagen: Ensayos sobre representación verbal y visual* (1994), Madrid, Akal, 2009.
- , «Interdisciplinarity and visual culture», en *Art Bulletin*, t. 77, núm. 4 (diciembre de 1995), pp. 540–544.
- , «Showing seeing: A critique of visual culture», en *Journal of Visual Culture*, t. 1, núm. 2 (agosto de 2002), pp.

165–181.

—, *La ciencia de la imagen: Iconología, cultura visual y estética de los medios* (2015), Madrid, Akal, 2019.

Carlos Montes Serrano, «Panofsky, Gombrich y la miseria del historicismo», en *Boletín Académico (ETS de Arquitectura de La Coruña)*, núm. 6 (1987), pp. 52–57.

Serafín Moralejo, *Formas elocuentes: Reflexiones sobre la teoría de la representación*, Madrid, Akal, 2004.

David Morgan, *Protestants and pictures: Religion, visual culture, and the age of American mass production*, Nueva York–Oxford, Oxford University Press, 1999.

Keith Moxey, «Panofsky's concept of "iconology" and the problem of interpretation in the history of art», en *New Literary History*, t. 17, núm. 2 («Interpretation and culture») (invierno de 1986), pp. 265–274.

—, *Teoría, práctica y persuasión: Estudios sobre historia del arte* (1994), Barcelona, Serbal, 2004.

Thomas Munro, «A psychological and sociological approach to college art» (1933), en *Art education: Its philosophy and psychology (Selected essays)* (1925–1953), Nueva York, The Liberal Art Press, 1956, pp. 313–320.

—, «The art museum and the secondary school» (1937), en *Art education: Its philosophy and psychology (Selected essays)* (1925–1953), Nueva York, The Liberal Art Press, 1956, pp. 361–372.

—, «Comparing the arts as to nature of products», en *The arts and their interrelations* (1949), Nueva York, The Liberal Art Press, 1951, pp. 351–429.

—, «Scientific method in aesthetics» (1928), en *Towards science in aesthetics (Selected essays)* (1928–1955), Nueva York, The Liberal Art Press, 1956, cap. ii («The analysis of form») pp. 18–47.

—, «Form in the arts: An outline of aesthetic morphology» (1941), en *Towards science in aesthetics (Selected essays)* (1928–1955), Nueva York, The Liberal Art Press, 1956, pp. 160–182.

Charles Kay Ogden e Ivor Armstrong Richards, *El significado del significado: Una investigación sobre la influencia del lenguaje en el pensamiento y sobre ciencia simbólica* (1927), Buenos Aires, Paidós, 1954.

José Ortega y Gasset, *La deshumanización del arte* (1925), Madrid, Revista de Occidente, 1967.

Otto Pächt, «Art historians and art critics, 6: Alois Riegl», en *The Burlington Magazine*, t. 105, núm. 722 (mayo de 1963), pp. 188–193.

Dora y Erwin Panofsky, *La caja de Pandora* (1956, 2ª ed. rev. 1962), Barcelona, Seix Barral, 1975.

Erwin Panofsky, *Idea: Contribución a la historia de la teoría del arte* (1924), Madrid, Cátedra, 1977.

—, *La perspectiva como forma simbólica*, Barcelona, Tusquets, 1978 (conferencias de la Bibliothek Warburg, 1924–1925).

—, «On the problem of describing and interpreting works of the visual arts» (1932), en *Critical Inquiry*, t. 38, núm. 3 (primavera de 2012), pp. 467–482,

—, *Arquitectura gótica y pensamiento escolástico* (1951), Madrid, La Piqueta, 1986.

—, *El significado de las artes visuales* (1955), Madrid, Alianza, 1979.

—, *Estudios sobre iconología* (1962), Madrid, Alianza, 1972.

—, *Sobre el estilo: Tres ensayos inéditos* (1995), Barcelona, Paidós, 2000.

—, «Erasmus and the visual arts» (1967), en *Journal of the Warburg and Courtauld Institutes*, t. 32 (1969), pp. 200–227.

Mario Alberto Pavone (ed.), *Modelli di lettura iconografica: Il panorama meridionale*, Nápoles, Liguori, 1999.

- Charles Sanders Peirce, «Icono, índice y símbolo» (1865–1895), en *Obra lógico-semiótica*, Madrid, Taurus, 1987, pp. 261–303 [t. en *La ciencia de la semiótica*, Buenos Aires, Nueva Visión, 1973, pp. 45–62].
- Michael Podro, *The manifold in perception: Theories of art from Kant to Hildebrand*, Oxford, Oxford University Press, 1974.
- , *The critical historians of art*, New Haven, Yale University Press, 1982 [trad. esp.: *Los historiadores del arte críticos*, Madrid, Visor, 2001].
- Mario Praz, *Mnemosyne: El paralelismo entre la literatura y las artes visuales* (1967), Madrid, Taurus, 1979.
- Louis Réau, *Iconografía del arte cristiano*, 5 vol., Barcelona, Serbal, 1996.
- Jean Richer, *Iconologie et tradition*, París, Guy Trédaniel, 1984.
- Giuseppe Ronchetti, *Dizionario illustrato dei simboli*, Milán, Ulrico Hoepli, 1922.
- Gillian Rose, *Visual methodologies: An introduction to the interpretation of visual materials*, Londres–Thousand Oaks–Nueva Delhi, SAGE, 2001.
- Margaret A. Rose, *Marx's lost aesthetic: Karl Marx and the visual arts*, Cambridge, Cambridge University Press, 1984.
- Robert Rosenblum, «The origin of painting: A problem in the iconography of romantic classicism», en *The Art Bulletin*, t. 39, núm. 4 (diciembre de 1957), pp. 279–290.
- Oliver Sacks, *El hombre que confundió a su mujer con un sombrero* (1970), Barcelona, Anagrama, 1987.
- , *Un antropólogo en Marte (7 relatos paradójicos)* (1995), Barcelona, Anagrama, 1997.
- Oliver Sacks, Daniel J. Kevles, Richard Charles Lewontin, Stephen Jay Gould y Jonathan Miller, *Historias de la ciencia y del olvido* (1995), Madrid, Siruela, 1996.
- Fritz Saxl, *La vida de las imágenes: Estudios iconográficos sobre el arte occidental* (1933–1948, 1957), Madrid, Alianza, 1989.
- Meyer Schapiro, «Courbet and popular imagery: An essay on realism and naïveté», en *Journal of the Warburg and Courtauld Institutes*, t. 4, núm. 3–4 (abril de 1941–julio de 1942), pp. 164–191.
- , «Sobre la actitud estética en el arte románico» (1947), en *Estudios sobre el románico* (1977), Madrid, Alianza, 1984, pp. 13–36.
- , *Palabras, escritos e imágenes: Semiótica del lenguaje* (1960–1976), Madrid, Encuentro, 1998.
- , «Style», en Alfred Louis Kroeber (dir.), *Anthropology today: An encyclopedic inventory*, Chicago, University of Chicago Press, 1953, pp. 287–311 [trad. esp.: *Estilo*, Buenos Aires, Ediciones 3, 1962].
- , *Estilo, artista y sociedad* (1982), Madrid, Tecnos, 1999.
- , *Words and pictures: On the literal and the symbolic in the illustration of a text*, La Haya–París, Mouton, 1973 [Berlín, Walter De Gruyter, 1983].
- Jean-Claude Schmitt, «L'historien et les images», en *Der Blick auf die Bilder: Kunstgeschichte und Geschichte in Gespräch (mit Beiträgen von Klaus Krüger und Jean-Claude Schmitt)*, Gotinga, Wallstein, 1997, pp. 9–42 [trad. esp.: «El historiador y las imágenes», *Relaciones*, t. 20, núm. 77 (invierno de 1999), pp. 17–47].
- Santiago Sebastián, *Mensaje del arte medieval*, Córdoba, Escudero, 1978.
- , *Arte y humanismo*, Madrid, Cátedra, 1978.
- , *Contrarreforma y Barroco: Lecturas iconográficas e iconológicas*, Madrid, Alianza, 1981.
- , *Iconografía medieval*, Donostia, Tuero, 1988.

—, *Mensaje simbólico del arte medieval: Arquitectura, liturgia e iconografía*, Madrid, Encuentro, 1994.

Hans Sedlmayr, *El arte descentrado: Las artes plásticas de los siglos xix y xx como síntoma y símbolo de la época* (1948), Barcelona, Labor, 1959.

—, *La revolución del arte moderno* (1955), Madrid, Mondadori, 1990.

Marshall H. Segall, Donald T. Campbell y Melville J. Herskovits, *The influence of culture on visual perception*, Indianápolis–Nueva York, The Bobbs-Merrill Company, 1969.

Alphons Silbermann, Pierre Bourdieu, Roger L. Brown, Roger Clausse, Vladimir Karbusicky, Heinz Otto Luthe y Bruce Watson, *Sociología del arte* (1968), Buenos Aires, Nueva Visión, 1971.

Victor Ieronim Stoichiță, *El ojo místico: Pintura y visión religiosa en el Siglo de Oro español*, Madrid, Alianza, 1996.

Roelof van Straten, *An introduction to iconography* (1985, ed. rev. 1991), Londres–Nueva York, Taylor & Francis, 1996.

Hippolyte Adolphe Taine, *La Fontaine y sus fábulas* (1853), Buenos Aires, Americalee, 1946.

—, (1865), *Filosofía del arte*, 2 vol., Madrid, Espasa Calpe, 1960.

Władysław Tatarkiewicz, *Historia de seis ideas: Arte, belleza, forma, creatividad, mimesis, experiencia estética* (1976), Madrid, Tecnos, 1996.

Kim Veltman, *Studies on Leonardo da Vinci, i (Linear perspective and the visual dimensions of science and art)*, Berlín, Deutscher Kunstverlag, 1986.

David F. Wakefield, «Art historians and art critics, 8: Proust and the visual art)» en *The Burlington Magazine*, t. 112, núm. 806 (mayo de 1970), pp. 291–296.

Leslie Alvin White, *La ciencia de la cultura: Un estudio sobre el hombre y la civilización* (1949, ed. rev. 1969), Barcelona, Paidós, 1982.

Peter W. Williams, «The iconography of the American city, or A gothic tale of modern times», en *Church History*, t. 68, núm. 2 (junio de 1999), pp. 373–397.

William Kurtz Wimsatt (Jr.) y Monroe Cecil Beardsley, «The intentional fallacy» en *Sewanee Review*, t. 54 (1946), pp. 468–488 [versión rev. en William Kurtz Wimsatt, *The verbal icon: Studies in the meaning of poetry*, Lexington, University of Kentucky Press, 1954, pp. 3–18].

Edgar Wind, *Los misterios paganos del Renacimiento* (1958, 2ª ed. 1968), Barcelona, Barral, 1972.

Heinrich Wölfflin, *El arte clásico* (1899), Madrid, Alianza, 1955.

—, *Conceptos fundamentales en la historia del arte* (1915), Madrid, Espasa-Calpe/Óptima, 2002.

—, *Reflexiones sobre la historia del arte* (1941), Barcelona, Península, 1988.

Dieter Wuttke, «Panofsky et Warburg: L'Hercule à la croisée des chemins d'Erwin Panofsky (L'ouvrage et son importance pour l'histoire des sciences de l'art)», en *Artibus et Historiæ*, t. 28, núm. 56, parte 2 (2007), pp. 49–72.

Joaquín Yarza, *Formas artísticas de lo imaginario*, Barcelona, Anthropos, 1987.

Fernando Zamora Águila, *Filosofía de la imagen: Lenguaje, imagen y representación*, México, UNAM, 2007.

PART 2: ICONOGRAFIA MEDIEVAL

Jérôme Baschet, *L'iconographie médiévale*, París, Gallimard, 2008.

Jan Białostocki, «Iconografía e iconología», en *Enciclopedia Universale dell'Arte*, Venecia–Roma, Sansoni/Istituto

per la Collaborazione Culturale, Sansoni, 1958, t. 7, pp. 163–177.

—, *Estilo e iconografía: Contribución a una ciencia de las artes* (1966), Barcelona, Barral, 1973.

Peter Burke, *Visto y no visto: El uso de la imagen como documento histórico*, Barcelona, Crítica, 2001.

Manuel Antonio Castiñeiras, *Introducción al método iconográfico*, Barcelona, Ariel, 1998.

Ernst Gombrich, *Imágenes simbólicas: Estudios sobre el arte del Renacimiento* (1972), Madrid, Alianza, 1983.

—, *Aby Warburg: An intellectual biography*, Londres, The Warburg Institute/University of London, 1970 [memoria de Fritz Saxl, «The history of Warburg's Library, 1886–1944», pp. 325–338] [trad. esp.: *Aby Warburg: Una biografía intelectual*, Madrid, Alianza, 1992].

André Grabar, *Las vías de la creación en la iconografía cristiana* (1979), Madrid, Alianza, 1985.

Lucía Lahoz, *La imagen y su contexto cultural*, Madrid, Síntesis, 2022.

Serafín Moralejo, *Formas elocuentes: Reflexiones sobre la teoría de la representación*, Madrid, Akal, 2004.

Erwin Panofsky, *Renacimiento y renacimientos en el arte occidental*, Madrid, Alianza, 1975.

—, *Estudios sobre iconología* (1939), Madrid, Alianza, 1979 [prólogo de Enrique Lafuente Ferrari: «Introducción a Panofsky (Iconología e historia del arte)», pp. ix–xi].

—, «Iconografía e iconología: Introducción al estudio del arte del Renacimiento» (1939), en *El significado de las artes visuales* (1955), Madrid, Alianza, 1979, pp. 45–76.

Fritz Saxl, *La vida de las imágenes: Estudios iconográficos sobre el arte occidental*, Madrid, Alianza, 1989.

Santiago de la Vorágine, *La Leyenda Dorada*, 2 vol., Madrid, Alianza, 1982.

Joaquín Yarza Luaces, «Reflexiones sobre la iconografía medieval hispana», en *Cuadernos de Arte e Iconografía*, t. 2 (1989), núm. 3 (Actas del Primer Coloquio de Iconografía, 1988), pp. 27–46.

Joaquín Yarza Luaces (ed.), *Estudios de iconografía medieval española*, Bellaterra, Universidad Autónoma de Barcelona, 1984.

REPERTORIS ICONOGRÀFICS:

Bibliotheca Sanctorum, 14 vol., Roma, Istituto Giovanni XXIII nella Pontificia università lateranense, Città Nuova Editrice, 1961–1987.

Emile Mâle, *L'art religieux du XIIIe siècle en France: Étude sur l'iconographie du Moyen Âge et sur ses sources d'inspiration* (Tesis doctoral, 1899), París, Armand Colin, 1910 (3^a ed. rev. y aum.) [ed. esp.: *El arte religioso del siglo XIII en Francia*, Madrid, Encuentro, 2001].

—, *L'art religieux du XIIe siècle en France: Étude sur les origines de l'iconographie du Moyen Âge*, París, Armand Colin Éditeur, 1922 [reed.: s.l., Kessinger Publishing, 2010].

—, *L'art religieux de la fin du Moyen Âge en France: Étude sur l'iconographie du Moyen Âge et sur ses sources d'inspiration*, París, Armand Colin, 1908 [7^a ed. rev. y aum., 1995].

Gabriel Millet, *Recherches sur l'iconographie de l'Évangile aux XIVe, XVe et XVIe siècles* (1916), París, E. de Boccard, 1960 (2^a ed.).

Louis Réau, *Iconographie de l'art chrétien*, 5 vol., París, PUF, 1955–1959 [trad. esp.: Barcelona, Ediciones del Serbal, 1995–2000].

Gertrud Schiller, *Iconography of Christian art*, 2 vol., Londres, Lund Humphries, 1971.

Henri van de Waal, *Iconclass: An iconographic classification system*, Ámsterdam–Londres, North-Holland

Publ./University of Leiden, 1973–1985.

Valentin R.S. van Marle, *Iconographie de l'art profane au Moyen Âge et à la Renaissance*, La Haya, M. Nijhoff, 1931–1932.